

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2012:09
SÄRSKILD ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Torg på torg

Schaktningsövervakning på torget i Askersund,
RAÄ 187:1, Askersunds socken, Närke.

Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2012:09
SÄRSKILD ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Torg på torg

Schaktningsövervakning på torget i Askersund,
RAÄ 187:1, Askersunds socken, Närke.

Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

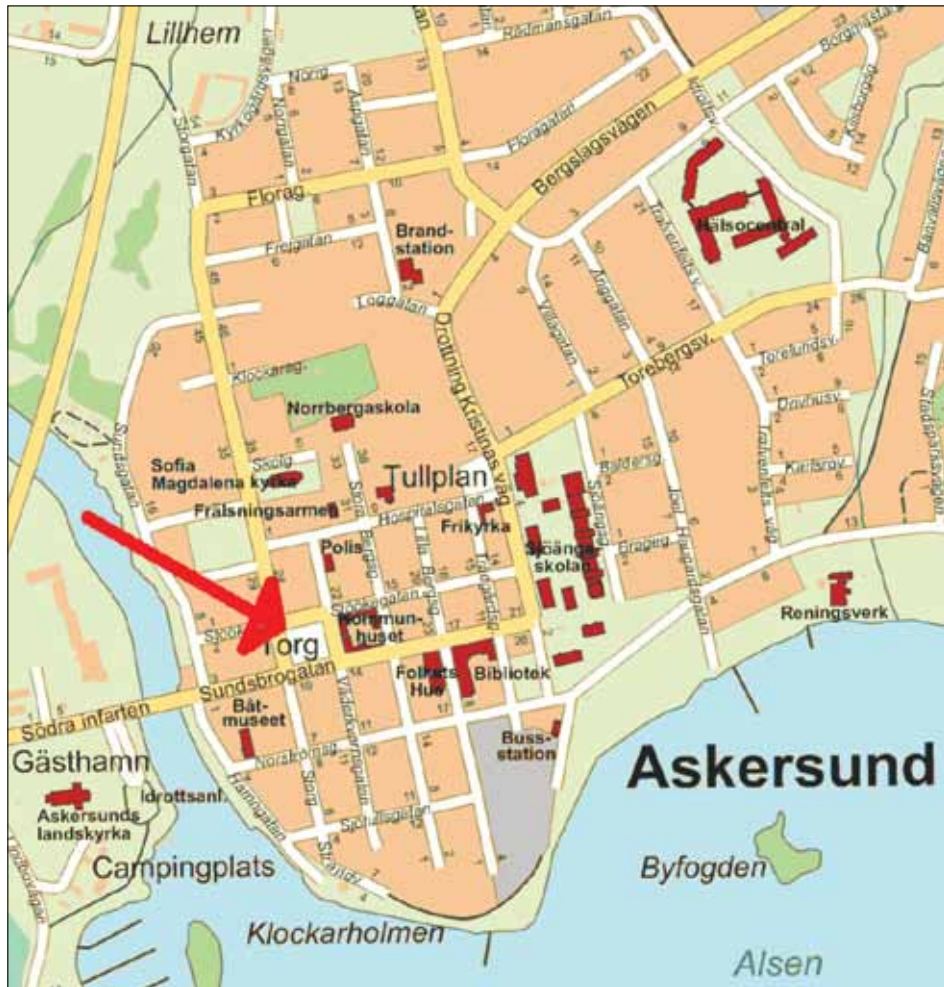
© 2012 Arkeologgruppen

Arkeologgruppen rapport 2012:09
Författare Leif Karlenby
Omslagsfoto Leif Karlenby
Grafisk form och layout Nina Balknäs
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Gävle 2011.
Medgivande 2011/1156.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Bakgrund och kulturmiljö	5
Syfte och frågeställningar	5
Metod	6
Resultat	6
Grävningen	6
Slutsatser	9
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	10
Referenser	12
Administrativa uppgifter	13
Bilagor	14

Torg på torg

Figur 1. Karta över Askersund. Torget är markerat med en röd pil.

Sammanfattning

Vid schaktningsarbeten på torget i Askersund kunde två tidigare torgbeläggningar identifieras. Över det undre torget fanns ett brandlager med tegelrester, bränd sand och lera samt kol. Detta utgjorde resterna efter 1776 års brand.

Det undre torget, som sträckte sig cirka 10 meter in i schaktet från öster, var alltså äldre än branden och kan ha anlagts redan i samband med att Askersund fick stadsprivilegier samt att en stadsplan iordningställdes vid mitten av 1600-talet. Det andra torget var yngre än branden och bör ha anlagts ganska nära efter denna. Kvar av torg 2 fanns fjorton rader med 0,2–0,4 meter stora stenar som delat upp torget i 1,7 meter breda områden, vilka ursprungligen varit belagda med mindre stenar. Torg 2 fanns bevarat i detta skick i 23 meter mitt på torget. De mindre stenarna har återanvänts i samband med att det nuvarande torget anlades.

Eftersom schaktningsarbetena inte sträckte sig djupare än till det andra torgets nivå, har inga uppgifter om tidigare lämningar eller byggnader från tiden före Askersunds anläggande kunnat påträffas.

Bakgrund och kulturmiljö

Askersunds kommun planerade att underlätta för transporter av kundvagnar till parkerade bilar på stadens torg. Detta skulle ske genom att gångar med granithällar anlades längs det i övrigt kullerstensbelagda torget. Arbetet kom att innebära att torgets beläggning togs bort och grävdes till ett djup av 0,4 meter under denna längs torget i öst-västlig riktning till en längd av 50 meter, samt två nord-sydgående armar i vardera änden, cirka 5 meter långa.

Askersund anlades i sin nuvarande form under 1640-talet och gavs stadsrättigheter vid samma tillfälle. År 1643 beslöt förmyndarregeringen att en stad skulle anläggas på platsen och detta beslut ratificerades av drottning Kristina år 1647 (Haugard 1940). En vackert och symmetrisk stadsplan upprättades år 1643 enligt tidens mode och smak och till stora delar kom staden att anläggas efter denna. Det tillsattes särskilda personer som skulle tillse att ingen bröt från planen då man byggde upp staden.

Torget var planerat och byggdes på den plats där det ligger än idag. På alla fyra sidor omges det av gator (Storgatan, Stöökagatan, Väderkvarnsgatan och Sundsbrogatan). Detta gör torget ser ut att vara något större än de cirka 50 meter som det egentligen är. Tidigare förefaller beläggningen ha varit densamma på gator och torg, varför en mer sammanhängande yta bildades. Vid undersökningar i Storgatan påträffades den gamla gatans beläggning, som varit av likadan kullersten som fanns på torget (Romedahl 2006).

Syfte och frågeställningar

Syftet med schaktningsövervakningen var att säkerställa att arkeologiska lämningar inte skulle komma till skada vid arbetena. Om sådana påträffades skulle dessa dokumenteras och vid behov undersökas och tas bort.

Frågan var om det har funnits något tidigare torg inom ytan och om det fanns bevarat lämningar efter detta. Torget har haft samma utbredning redan från början. Lämningar efter Askersunds tidiga historia torde – om de legat inom torget – finnas under torglämningarna. Askersund fick stadsrättigheter år 1643 (1647) men dessförinnan hade det fungerat som en köping, åtminstone från slutet av 1500-talet, där järn från Lerbäckes bergslag och Åmmeberg skeppades ut. Gustav Vasa lär ha besökt Askersund år 1550 och bestämt att orten skulle bli en handels- och marknadsplats (Haugard 1940). Därifrån skulle järn utskeppas. Askersund omnämns i ett medeltida dokument från år 1314. Där är det möjligt att det snarare rör sig om byn Askersund, som återfinns strax norr om staden.

Metod

Övervakningen skedde i samband med entreprenörens grävarbeten. De använde en grävmaskin på hjul, storleken var runt 8 ton, skopan var en slänskopa, cirka 1,4 meter bred.

Först avlägsnades torgets kullerstensbeläggning och därefter grävdes skiktvis ned till det önskade djupet 0,4 meter. Då lämningar av det äldre torget påträffades på mindre djup än så, blev det utgrävda djupet på sina ställen – främst mitt på torget – mindre än så. På de grundaste ställena var djupet bara runt 0,2 meter. Lämningar i form av stenrader från det äldre torget dokumenterades med bilder och beskrivning. Läget mättes in i förhållande till schaktets längd. Det äldsta torget noterades enbart på några enskilda punkter, dels den mindre yta som kom fram i schaktets östra del, dels i ett par provgropar länge västerut. Likaså kunde brandlagret iakttas i öster samt i två av provgroparna.

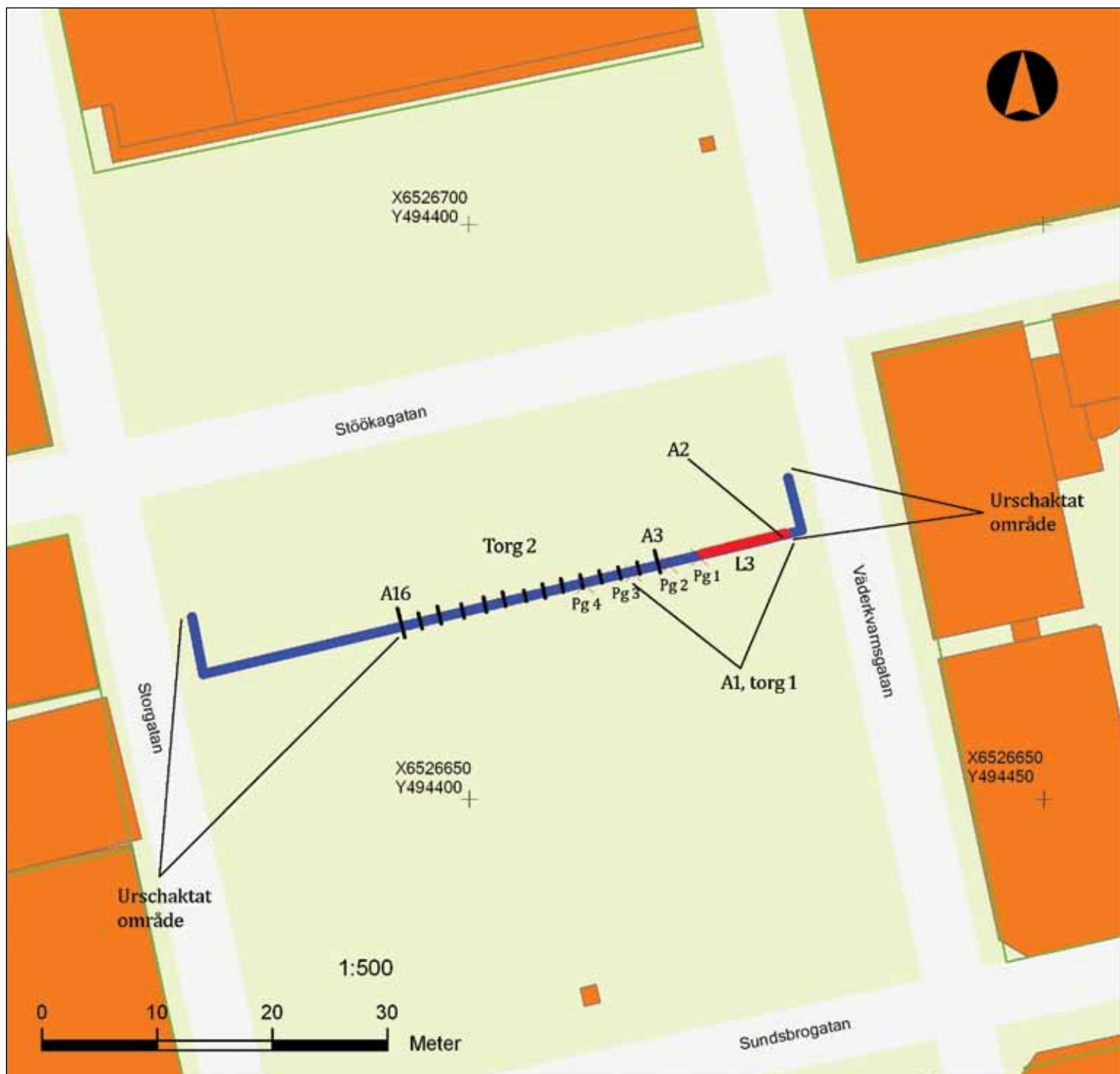
Resultat

Grävningen

Vid schaktningarna påträffade vi det gamla torget (torg 2) som bestod av 14 stycken rader med 0,2–0,3 meter stora stenar med en flat, uppåtvänd yta (A3–A16). Flera av dem var också nötta av slitage. I tillägg till dessa fanns också två stenpackningar, varav en var trekantig (A17–A18).

Vid undersökningarna längs Storgatan påträffades två stenpackningar på skiljda nivåer (Romedahl 2006:6). Den undre var gles och ofullständig men skulle kunna motsvara det undre torget i det nu

Figur 2. Plan över torget i Askersund samt schaktet som grävdes i dess norra del. Skala 1:500. "Torg 2" innefattar anläggningarna A3-A16 (markerade med svarta streck). Pg = Provgrop. A1 som är det tidiga torget (torg 1) sträcker sig från den östra gränsen för L3 och åtminstone till Pg3, det är ej synligt i Pg4. A2 är en förkolnad stock i brandlagret (A3).

aktuella schaktet. Det övre skulle i så fall vara det samma som torg 2. Vid undersökningarna i Storgatan påträffades inga spår efter 1776 års brand. Med det nu påträffade brandlagret kan man mer säkert tolka de två stenläggningarna som rester efter ett torg som är äldre än denna brand och ett som är yngre än branden. Detta var inte möjligt för Romedahl att uttala sig om detta vid undersökningarna i Storgatan, då brandlagret sänkades där (2006:7).

Figur 3. Vy över torget från öster med raderna av större sten som ligger kvar från torg 2. Foto Leif Karlenby.

Figur 4. En stenläggning liknande den som torg 2 haft fram till dess att man plockade bort de mindre stenarna inför konstruktionen av nuvarande torg. Foto från Moesgård utanför Århus i Danmark av Leif Karlenby.

De påträffade lämningarna bestod alltså av två tidigare torg; torg 1: A1, samt torg 2 som bestod av fjorton stenrader: A3–16, ett brandlager (L3), en förkolnad stock eller bjälke (A2) som tillhörde brandlagret, ett omrört lager i den östra delen (L1) samt ett tunt, avsatt lager (L2) som låg omedelbart på torg 1 och under brandlagret. Detta var ett lager med nedtrampad smuts, bestående till stora delar av djuravföring och träflis.

Tre fyndenheter påträffades med huvudsakligen spik. Andra fynd var små bitar av glasrutor samt två bitar av kritpipskaft. Fönsterglaset föreföll ha utsatts för stark hetta då de uppvisade spår av eldpåverkan, en glasbit var helt sammansmält. Ett av spikfynden kommer från den förkolnade bjälken, där spikarna låg längs med dess sträckning på jämna avstånd. Förmodligen har de suttit inslagna i bjälken.

Slutsatser

Man kan av detta dra slutsatsen att torget har stenlagts vid tre tillfällen. Den första stenläggningen bör ha lagts efter år 1647 och i mer eller mindre oförändrad form legat kvar på platsen till den olycksaliga dagen den 6 juni 1776. Branden orsakade omfattande skador och byggnadsrester spreds ut över det gamla torget. Ett nytt och mer väl-lagt torg anordnades, med rader av större stenar som indelade det i sektorer och som gav det ett mer välordnat utseende. Det är svårt att uttala sig om när torget lades om, men med tanke på att brandrester fanns direkt uppe på det äldre torget, torde det ha skett relativt snart efter branden, sannolikt i samband med uppbyggandet av ny bebyggelse. Man valde denna gång att uppföra de offentliga byggnaderna i sten, istället för som tidigare i trä.

Figur 5. Spår av det första torget sticker fram ur det överlagrande brandlagret från år 1776. Foto från öster av Leif Karlenby.

Figur 6. Torg 1 synligt i botten av provgrop 4. Det låg under ett upp till 0,3 meter djupt, påfört sandlager som fungerat som sättlager till torg 2. Foto Leif Karlenby.

Vid undersökningarna längs Storgatan år 2006, kunde man konstatera att det fanns rester efter två stenläggningar av gatan. Under den äldre fanns ett upp till 0,5 meter tjockt gråfärgat kulturlager som i sin tur överlagrade en risbädd. Man tolkade denna som en markförstärkning och att detta parti har varit sankt (Romedahl 2006:6). Dessa undre lager iaktogs inte vid undersökningen av torget, då arbetena inte krävde ett större djup på schaktet än maximalt 0,4 meter. Ett par provgropar i den östra delen av schaktet, kunde påvisa förekomst av en stenläggning från torg 1, men längre väster ut, i den sista provgropen och i de västra delarna av schaktet föreföll marken under torg 2 och dess sättlager, ha bestått av naturliga sandavlagringar. Detta antyder att de mittersta partierna av torget har legat på högre mark

än vad de västliga har gjort. Om man iakttar topografin i det inre av Askersund, kan man se att marken från torget och upp mot kyrkan stiger påtagligt. I området kring kyrkan finns också berg i dagen. Man kan alltså med visst fog anta att det i delar av torget funnits en bra och torr grund att bygga på medan i andra delar, särskilt då i anslutning till Storgatan, marken varit sank och har behövt förstärkas med risbädd och lerlager.

Figur 7. Spikar påträffade i en fördjupning (grop?) i lager 3. Notera den sekundärt smälta glasklumpen nere till vänster i bild. Foto Leif Karlenby.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Undersökningsplanen är den generella plan som upprättats av Arkeologgruppen AB som svar på en förfrågan från Länsstyrelsen i Örebro län (dnr 431-278-2012). De primära frågeställningar som ställs där är generella till sin karaktär och har ställts upp enligt följande:

Schaktningsövervakningen skall åtminstone ge svar på

- eventuell förekomst av kulturlager, deras karaktär och ålder
- eventuell förekomst av anläggningar och bedömning av deras typ, antal och ålder
- eventuellt fyndinnehåll, vilket ska inkludera en bedömning av fyndens typ, antal och ålder
- bedömning av fornlämningens bevarandegrad
- bedömning av vilka typer av aktiviteter som ligger bakom de kulturlager, anläggningar och fynd som påträffas vid undersökningarna.

Mer specifikt för fallet Askersund var frågeställningarna kring torget framträdande, dess ålder och utformning. Fanns där spår av äldre torg? Skulle man kunna se spår av den stora branden från år 1776? Man har tidigare funnit spår av en bebyggelse som föregått den reglerade 1600-tals staden (Grälls & Ramström 1997). Kunde det finnas spår av något liknande på torget? Tyvärr uteslöt schaktningens djup att några äldre lämningar kom att påträffas.

Undersökningens resultat kan sägas väl motsvara frågeställningarna i undersökningsplanen. Spår av två tidigare torg har påträffats och dessutom mellan dessa ett brandlager som var resterna efter branden. Resultatet visar tydligt på torgets historia. En stenläggning har kunnat konstateras vara äldre än 1776 och två (varav det nuvarande torget utgör det senaste) vara yngre. Eftersom grävningarna inte skall gå djupare än maximalt 0,4 meter gick det inte att belägga en risbädd, sådan som det påträffades vid arbeten i Storgatan år 2006 (Romedahl 2006).

- Vi har alltså vid undersökningarna kunnat bedöma att kulturlager fanns på platsen, detta utgjordes av brandlaget från den stora stadsbranden.
- Vi har kunna fastställa förekomst av anläggningar, i detta fall tre på varandra följande torg, förmodligen med en början i andra hälften av 1600-talet.
- Ett mindre fyndmaterial påträffades och kunde främst knytas till själva brandlagret. Det rörde sig om ett större antal spikar. Ett par kritpipskaft påträffades i det avsatta lager som trampats ned mellan det äldsta torgets stenar.
- Torg 2 var bevarat i den utsträckning att de långa raderna med större, flata stenar som delat in torget i sektioner, fanns bevarade. Däremot har dess kullerstensbeläggning återanvänts till det nya torget. Det undre torget föreföll endast vara bevarat i schaktets östra del. Där hade det legat skyddat under brandrester och ett lager med sättsand.
- Den typ av aktiviteter som gett upphov till påträffade lämningar har hört samman med hur man brukat torg. En betydande aktivitet måste torghandeln ha varit, men det har också var en plats för möten och sammankomster.

Referenser

- Bergold, H. 1996. Mercurius. Närke, Askersund, kv Mercurius 1. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm rapport 1996:41. Stockholm.
- Grälls, A. 1992. Närke, Askersund, kvarteret Mercurius 1. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm rapport 1992:26. Stockholm.
- Grälls, A & Ramström, A. 1997. 1600-1700-talslämningar i kvarteret Sjötullen. Arkeologisk Förundersökning. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar, UV Stockholm, Rapport 1997:5. Stockholm.
- Haugard, J. 1940. Askersundiana. Littorin Rydén Boktryckeri, Örebro.
- Romedahl, H. 2006. Askersunds torg. Två stratigrafiskt åtskilda horisonter vid Askersunds Torgs västra sida. Närke, Askersunds stad, RAÄ 187. Arkeologisk slutundersökning. Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen rapport 2006:12. Örebro.

Administrativa uppgifter

Landskap: Närke
Län: Örebro län
Kommun: Askersunds kommun
Socken: Askersunds socken
Fastighet: Askersund 1:1

Arkeologgruppens diarienummer: Ag 2012_17
Länsstyrelsens diarienummer: 431-3174-2011
Projektnr: 2011_17
Fornlämningsnr: 187:1

Projektgrupp:

Leif Karlenby

Personal:

Leif Karlenby

Undersökningstid: 2012-05-21 till 2012-05-22

Exploateringsyta: 120 m²

Undersökt yta: 120 m², 80 löpmeter

Läge: Ekonomiska kartan, blad 9E 5j

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationshandlingar som förvaras i ATA, RAÄ, Stockholm:

-

Digitalt arkiv:

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd:

Inga fynd omhändertogs.

Bilagor

Bilaga 1. Schaktbeskrivning

Bilaga 2. Lager- och anläggningsbeskrivningar

Bilaga 1. Schaktbeskrivning

Schaktet var sammanlagt cirka 80 meter långt och grävdes från öst till väst längs parkeringsplatsens norra sida. I vardera änden grävdes 10 meter långa armar mot norr. Schaktets bredd uppgick till 1,7 meter. Djupet var mellan 0,2 och 0,4 meter. De delar som var grundast fanns i schaktets mitt där det underliggande torget (torg 2, A3-18, se nedan) låg på detta djup. Djupast var schaktet i öster och väster där ingen fornlämning fanns bevarad.

I schaktet kunde två påförda sand- och gruslager iakttas, vardera utgjorde sättlager för stenläggningen på ett av torgen. Under det andra sättlagret fanns främst i den östra delen ett brandlager med utspridda byggnadsrester och starkt bränt trä och tegel. Detta överlagrade det understa och äldsta torget (torg 1, A1, se nedan).

Bilaga 2. Lager- och anläggningsbeskrivningar

Lager 1

På 0,4 meters djup under det nuvarande torgets yta, fanns rester av ett humöst kulturlager, 0,10 meter tjockt blandat med glest förekommande stenar. Mörkbrun kladdig trampad yta med träflis. Fynd av kritpipskaft, grönaktigt fönsterglas, spik (F1).

Lager 2

Strax över A1 fanns ett 0,02-0,05 meter tjockt, trampat lager, med träflis, kol och en kraftig humös karaktär, förmodligen till stor del bestående av djuravföring. En mindre fläck med röd (faluröd) smetig massa fanns i lagret. Det tillvaratogs som miljöprov (PM1). Fynden utgjordes av spik, kritpipskaft, en bit av grönt fönsterglas (F2) samt en förekomst av bränt ben (F5).

Lager 3

Ett upp till 0,10 meter tjockt, påfört lager med brandrester, söndrigt tegel, förkolnat trä (A2) och murbruk. Fynden är spikarna som tillhör A2 (F3).

Lager 4

Ett mellan 0,3 och 0,4 meter tjockt lager med sand och morän som förts på över hela ytan som ett bärlager för anläggandet av torg 2 (A3-A18). Bärlagret var något tunnare under stenraderna (A3-A16).

Lager 5

Ett cirka 0,2 meter tjockt lager som påförts över delar av det första torget vid anläggandet av torg 2 (A3-A18). Detta bestod av ren sand. Lagerföljden var iakttagbar i tre av provgroparna (1-3).

A1, stenläggning på torg 1

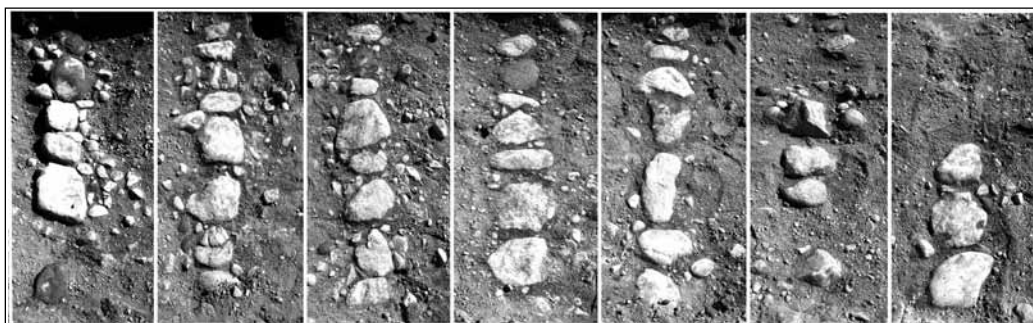
Stenläggning av 0,05-0,10 meter stora, runda naturstenar, osorterat lagda. Det förekom även mindre stenar emellan dessa.

A2, stock, förkolnad

Låg i NNV-SSÖ:lig riktning inom schaktet. Den bestod närmast av rester av kol, snarare än en hel trästock, dock fanns i läge 10 stycken spikar (F3) placerade med spetsen åt samma håll (SSV). Tolkningen blir att de suttit inslagna i en stock som brunnit upp helt och sedan lagts ut bland övriga brandmassor (lager 3).

Torg 2

Fjorton stenrader (A3-A16) samt två stenpackningar (A17-A18) utgjorde resterna efter det äldre torget (torg 2). Avståndet mellan raderna var mellan 1,65 och 2,10 meter. Vanligen var avståndet 1,70 meter (förmodligen rör det sig om ett avstånd av 3 alnar). De två avstånd som är 2,0 respektive 2,10 meter i från varandra torde ha lagts på detta sätt av andra orsaker, okänt

Figur 8. Lodfoton av stenraderna på torg 2, ordnade från öster till väster, med norr nedåt i bild. A3-9. Foto Leif Karlenby.

vilka. Området mellan raderna var uppfyllt med ett 0,3-04 meter tjockt lager med sandigt morängrus, förmodligen efter att de små runda stenarna från stenläggningen tagits bort och återanvändes till det nya torget (torg 3, A19).

A3, stenrad

Raden bestod av 6 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en svagt välvd sida uppåt. En sten saknades i den norra delen. Ett tjugotal kullersten har lämnats kvar invid stenraden.

1,70 m väster om A3, var:

A4, stenrad

Raden bestod av 8 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. En stor sten vid sidan om samt flera kullerstenar kvarlämnade invid stenraden.

1,70 m väster om A4, var:

A5, stenrad

Raden bestod av 8 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. Många kullerstenar kvarlämnade invid stenraden.

1,70 m väster om A5, var:

A6, stenrad

Raden bestod av 7stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt.

1,70 m väster om A6, var:

A7, stenrad

Raden bestod av 7 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt.

1,70 m väster om A7, var:

A8, stenrad

Raden bestod av 6 stycken stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. Stenraden var skadad, två stenar var borta.

1,70 m väster om A8, var:

A9, stenrad

Raden bestod av 3 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. Halva stenraden (den södra) var borttagen i samband med ett tidigare kabelschakt. Uppskattningsvis bestod raden av fyra stenar.

1,70 m väster om A9, var:

A10, stenrad

Raden bestod av 7 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt.

1,85 m väster om A10, var:

A11, stenrad

Raden bestod av 8 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. Mellan A11 och A12 fanns A18. Flera kullerstenar var kvarlämnade.

1,70 m väster om A11, var:

A12, stenrad

Raden bestod av 7 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt.

2,00 m väster om A12, var:

A13, stenrad

Raden bestod av 7 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. En sten vid sidan om samt en del kvarlämnade kullerstenar invid stenraden.

2,10 m väster om A13, var:

A14, stenrad

Raden bestod av 7 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. Mellan A14 och A15 fanns A17.

1,75 m väster om A14, var:

A15, stenrad

Raden bestod av 5 stenar, cirka 0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt.

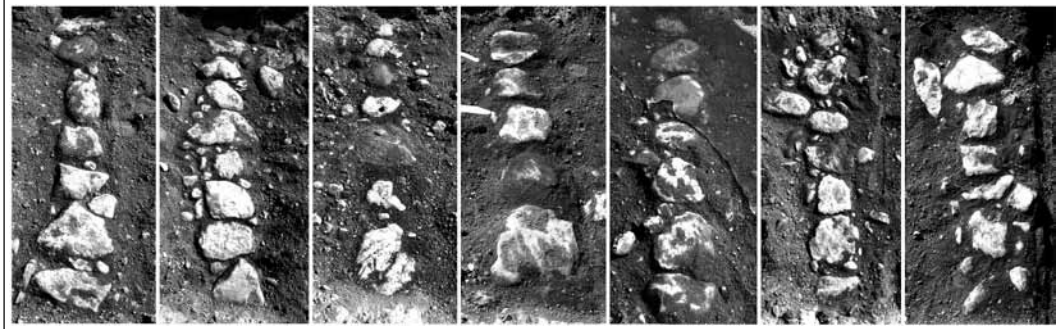
1,65 m väster om A15, var:

A16, stenrad

Raden bestod av 7 stenar, 0,1-0,3 meter stora med en rundat flat sida uppåt. En del mindre stenar fanns intill.

A17, stenpackning

Packningen bestod av 10-talet 0,2 -0,4 meter stora stenar. Dessa låg inte – som övriga stenar i "torget" – med flatsidan uppåt utan stack i flera fall upp ganska mycket mer än omkringliggande stenar. Förmodligen har dessa lagts ned i samband med att marken bereddes för torg 3 (A19).

Figur 9. Lodfoton av stenraderna i torg 2, ordnade från öster till väster, med norr nedåt i bild. A10-16. Foto av Leif Karlenby.

A18, stenpackning

Packningen bestod av 0,3-04 meter stora stenar, ordnade med en flat sida uppåt. Samlingen av stenar bildar en trekant med spetsen åt norr.

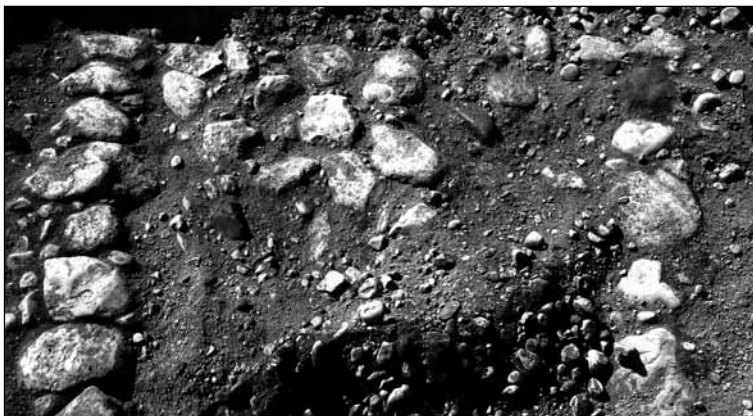
A19, torg 3, det nuvarande torget

Torget är belagt med 0,1-0,2 meter stora, runda naturstenar. Dessa har enligt uppgift tagits från det under liggande torg 2.

Figur 10. Lodfoto av stenpackningarna i torg 2. Foto Leif Karlenby.

10a)
A17, anläggningen låg mellan A14-A15.

10b)
A18, anläggningen låg mellan A11-A12.

